

Huvi antiikaja vastu ei kustu eal

Sel suvel tähistas oma 90. sünnipäeva antiikajaloo *grand old man* Eestis MÄRT TÄNAVA. Suure juubeli puhul vestles Tartu Ülikooli emeriitdtsent Tänavaga Tuna peatoimetaja Helen Rohtmets-Aasa.

Olite koolis väga hea õpilane, lõpetasite keskkooli hõbemedaliga. Miks otsustasite ülikoolis õppida just ajalugu?

Mind huvitasid juba koolipoisina kõiksugu võõrad maad ja rahvad, nende elu ja ajalugu. Omal ajal ilmus raamatusari „Maailma maad ja rahvad“, mille ma ahnelt läbi lugesin. Nii et ega mul tegelikult erilist valimist olnud, ajalugu tundus algusest peale see üks ja õige, mida õppida.

Kuidas jõudsite vanaaja uurimise juurde?

See, et minust saab vanaaja uurija ja vanaaja õppejõud, selgus alles viimase ülikooli-aasta sügisel. Üldajaloo kateedri juhataja Lydia Roots kutsus mind enda juurde ja tegi mulle ettepaneku hakata juba järgmisest sügisest lugema vanaaja kursust. Seni oli seda lugenud Eduard Ertis, aga tema läks kirjandusmuuseumi direktoriks ja eks kirjandus oligi tema õige ala – ta oli lõpetanud Leningradi ülikooli klassikalise filoloogina. Aga ta oli hea lektor, rääkis huvitavalt ja emotsionaalselt.

Ja nii see läks. Oma diplomitöö kirjutasin juba Richard Kleisi juhendamisel Rooma ajalooast ja astusingi kohe pärast ülikooli lõpetamist tudengite ette. Muidugi oli pinge alguses väga suur, loengute ettevalmistamine ja enesetäiendamine võttis

Esimest aastat õppejõuna. Pildil 1959. aasta kevadel koos kolleegidega. Vasakult: Helmut Piirimäe, Märt Tänav, Karl Siilivask ja Sulev Vahre. Märt Tänav erakogu

kogu aja. Lisaks tuli õppida vanu keeli. Ladina keele kursust andis meile toona Richard Kleis. Olime seal kolmekesi: mina, Sulev Vahtre ja tulevane klassikalise filoloogia õppejõud Jüri Maadla. Lugesime Rooma autoreid ja tõlkisime Vahtre huvides ära ka jupi Läti Henriku kroonikast, just selle koha, mis käis Ümera lahingu kohta. Kreeka keelt õppisin Lalla Grossi juures; lõpetasime selle kursuse Jüri Maadlaga kahekesi.

Kirjutasite kandidaadiväitekirja Rooma vabariigiaegsest sõjaväekorraldusest. Mis teid selle teemaga tegelema innustas?

Kui väitekirja küsimus päevakorra teemaks, oli esimene probleem, kes võiks seda juhendada. Kuna Eestis vastava eriettevalmistusega inimesi ei leidunud, soovitas kateedrijuhataja Roots mul pöörduda professor Sergei Utšenko poole. Roots tundis teda juba sõjaeelsest ajast, mil nad olid mõlemad Leningradi ülikoolis. Esmalt läksin Rootsi nõuandel aga rektor Feodor Klementi jutule, kes samuti Utšenkot Leningradi ajast tundis. Klement võttis sealsamas sulle ja kirjutas soovituskirja, millega ma seejärel Moskvasse sõitsin. Utšenko, kes töötas toona väga kõrgel kohal, oli NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi vanaaja sektori juhataja, võttis mind sõbralikult vastu. Selgus, et ta tundis Eestit, oli käinud siin korduvalt suvitamas, nagu toonastele Vene haritlastele kombeks.

Utšenko nõustus mind juhendama ja pakkus välja ka väitekirja teema, mis hakkas mulle kohe meeldima: Rooma vabariigi sõjaväeline organisatsioon mitte niivõrd sõjalises mõttes, vaid kui ühiskondlik ja sotsiaalne organism, selle seosed poliitikaga jne. Sisuliselt ta mind ausalt öeldes kuigi palju ei juhendanud, lasi mul töötada üsna iseseisvalt. Ainult väitekirja sissejuhatus kaskis ümber teha, rõhutades, et sissejuhatus on teadustöö äärmiselt oluline osa – kõik, kes selle töö vastu huvi tunnevad, loevad sissejuhatus igal juhul läbi, mistõttu see tuleb korralikult läbi mõelda ja hästi sõnastada. Seda tarkust olen püüdnud hiljem ka oma üliõpilastele edasi anda.

Töö kaitsmine toimus 1974. aasta mais Tartus ülikooli aulas pidulikus õhkkonnas. Oponentideks olid Tartust Richard Kleis ja Kaasani ülikoolist Rooma ajaloo professor Aleksei Remennikov. Kõik läks hästi, seda enam, et Villem Ernits jäi tukkuma (*muigab*). Ernits oli väitekirjade kaitsmistel alati kohal ja töötas kõik dissertatsioonid eelnevalt põhjalikult läbi. Ka minu kaitsmisel istus ta kohe esimeses reas, suur märkusi täis paberileht ees, aga jäi enne töö arutamise etappi tukkuma ja ärkas alles siis, kui asuti juba hääletamise juurde. Nii et tema paljudest küsimustest ja märkustest ma pääsesin.

Nõukogude ajal eraldas meid läänemaailmas ilmunud värskemast teaduskirjandusest raudne eesriie. Kuidas teie oma väitekirja jaoks materjale hankisite?

Sõjaeelne kirjandus oli Tartu ülikooli raamatukogus küllaltki hästi esindatud. Toonased tippteosed ja ajakirjade aastakäigud olid olemas, nii et tuleb tunnistada, et omaaegsed komplekteerijad tundsid asja ja tegid väga head tööd. Uuem kirjandus oli muidugi väga raskesti kättesaadav, seda tuli tellida ülikooli raamatukogu kaudu Moskvast. Käisin ka ise korduvalt Moskvast, töötasin sealses väliskirjanduse raamatukogus, kus sain kasutada uuemaid ajakirjanumbreid. Nii et vaeva oli palju ja mõni oluline teos jäigi toonastes oludes kättesaamatuks.

Käisite mõni aasta enne kandidaaditöö kaitsmist USA-s. Kuidas see nõukogude ajal võimalikuks sai ja kas saite sealtki kirjandust kaasa tuua?

Mul elas seal onu, kes oli pärast sõda põgenemise keerises välismaale sattunud ja jõudnud otsaga USA-sse. Olin temaga kirjavahetuses ja võtsin ühel hetkel südame rindu, et üritan õige talle külla pääseda. See oli üks igavesti pikk ja vaevaline protseduur. Esitada tuli kõiksugu dokumente, avaldusi ja iseloomustusi, täita ankeete, ning oodata seejärel mitu kuud, enne kui vastus tuli. Üllatuseks oli see positiivne ja nii veetsingi 1971. aastal kaks kuud oma onu külalisena Ameerika Ühendriikides. Ta elas Marylandi osariigis Baltimore'i linna lähedal, aga sain käia ka Washingtonis ja New Yorgis. Käisin ka sealsetes raamatukogudes ja otsisin oma väitekirja jaoks kirjandust, tegin usinasti koopiaid ja tõin terve pataka materjale koju kaasa.

Astusite ülikooli 1953. aasta sügisel. Stalin oli küll hiljuti surnud, aga toonase Tartu Riikliku Ülikooli kohal hõljus ilmselt jätkuvalt tema vaim?

Stalinistlik vaim oli toona tõesti veel täies elujõus. Murrang tuli pärast Hruštšovi kuulsat kõnet 1956. aastal, misjärel ülikoolielu järsult elavnes. Seda oli tunda. Sestpeale sõandati suud veidi julgemini lahti teha. Peeti mitmesuguseid avalikke arutelusid, näiteks kirjanduse teemadel, kus minagi sageli käisin, aga muidugi hoidis ülikooli parteikomitee kõigel hoolega silma peal. Mäletan, et millalgi kuulutas Valmar Adams ülikoolis välja retoorika kursuse, mille avaloengul oli ülikooli aula rahvast täis. Kursus läks käima ja toimus mitu loengut, kuniks Adams andis osavõtjatele ülesande valmistada harjutustööna ette kõne teemal „Elu mõte“. Selle peale pandi kursus päevapealt kinni: nõukogude üliõpilase elu mõte pidi olema kommunismi ehitamine ning igasugune targutamine selle üle oli võimude meelest täiesti üleliigne. Nii kurvalt see kõnekunsti kursus toona lõppeski.

Kuidas toonane tudengielu välja nägi? Oli teil tore kursus?

Meil oli väga sõbralik ja ühtehoidev kursus. Tänapäeva tudengielu on teistmoodi, praegusajal sellist kollektiivset kursust ilmselt ei eksisteeri, igaüks tegutseb rohkem oma plaani järgi. Aga tollal oli ülikoolielu justkui keskkooli jätk. Meil oli kindel tunniplaan, käisime kõik koos samadel loengutel. Alles hiljem, alates kolmandast õppeaastast, oli võimalik spetsialiseeruda. Vabal ajal pidasime loomulikult kõiksugu olenguid ja kursuseõhtuid. Meie kursusel olid näiteks sellised isikud nagu Heldur Palli, hilisem rahvastiku-uuriija, ja Raimo Pullat.

Kuna ma olin Tartu poiss, minu ema töötas ülikooli raamatukogus, siis elasin ise kodus, aga käisin ühiselamus pidevalt sõpradel külas. Nad elasid vanas Tiigi ühiselamus, hulga poisse ühes toas, nii et võite isegi arvata, et elu oli seal tõeliselt lõbus.

Kui te noore õppejõuna 1958. aastal alustasite, siis olid tudengid teiega peaaegu samaealised. Kas nad teid proovile ei pannud?

Ei mäleta, et oleks pannud, kuigi mul endal esimesele loengule minnes küll süda värises. Ja aega juhtus alguses mõnikord üle jääma, jutt lõppes enne otsa, kui kell käis. Hiljem oli vastupidine mure: aega tuli puudu, ent tahtnuks veel palju rohkem rääkida.

Mäletan, et minu esimesel õpetamisaastal oli tudengite seas Jaak Kangilaski, esimene üliõpilane, kes tegi mulle kursusetöö. Ta tegi selle Kreeka ajaloolase Herodotose kohta. Aga loengul kuulasid kõik mind hoolega ja konspekterisid krabinal. Loengutes käimine oli toona mitte üksnes kohustuslik, vaid ka tähtis, sest eksam seisnes põhiliselt ikka konspektide põhjal ülesütlemises, mis tähendas, et konspekt oli kõige alus. Kui mõni loeng vahele jäi, siis kirjutati tekst kaasüliõpilase vihikust endale ümber, et eksamiks oleks kogu materjal olemas. Nii et tegu oli rohkem nagu keskkooli-stiilis õppimisega. Kirjalikuks tööks oli kursusetöö, hiljem seminaritöö, aga esseid ja referaate, mida tänapäeval tuleb kirjutada, minu ajal ei nõutud.

Olete suure osa oma elust ülikoolis loenguid lugenud. Kas mõnikord tüdimust peale ei tulnud?

Olen kogu oma tööelu kuni pensionile jäämiseni 1999. aastal tööpoolest ülikooliga seotud olnud ja loengute pidamist jätkasin veel seejärelgi, kuni Mait Kõiv vanaaja kursused täielikult üle võttis. Lisaks andsin veel hulk aastaid vanaaja ajalugu kaugõppes ning lugesin klassikalistele filoloogidele loenguid antiikaja ajaloolisest geograafiast, samuti mitmeid valikkursusi. Keskkel kohal oli aga ajaloolaste õppekavasse kuuluv vanaaja üldkursus, mis hõlmas Vana-Idamaade ajalugu alates Egiptusest ja Mesopotaamiast, ning seejärel Vana-Kreeka ja Vana-Rooma ajalugu. Kokku vältas see terve aasta, kaks semestrit.

Igal sügisel läksin tudengite ette värske tundega. Omamoodi vaimseks värskenduseks ja ergutuseks olid igakevadised ekskursioonid lähematesse ja kaugematesse paikadesse, samuti mitmesugused seltskondlikud ühisüritused. Ei osanud siis ega oska ka tagantjärele ennast mingis muus rollis ette kujutadaagi.

Olete koostanud vanaaja ajaloo õpikuid, avaldanud artikleid, tõlkinud ja toimetanud raamatuid ning kirjutanud Eestis ilmunud entsüklopeediasse vanaaja ajaloo artikleid. Mis on olnud neist kõige nõudlikum žanr?

Eks pingutust nõudsid kõik, aga pakkusid ka rahuldust. Pean tunnistama, et teaduslikke artikleid pole mul tänapäeva mõõdu järgi silmapaistvalt palju. Aga juba oma õppejõutöö algaastail tõlkisin tööpoolest eesti keelde Kreeka ajaloo ülikooliõpiku, mis nõudis kõigi Kreeka ajaloos esinevate nimede ja terminite täpset kontrollimist ja nuputamist, kuidas neid eesti keeles edasi anda. Samuti valmistasin kaugõppeüliõpilastele metoodilisi juhendeid, kuidas iseseisvalt õppida ja töötada ning kirjalikke töid vormistada.

Kui ülikool 1982. aastal oma 350. aastapäeva tähistas, tuli mul Helmut Piirimäe pealekäimisel kaasa lüüa ka ülikooli ajaloo uurimisel. Juubeli puhul avaldati kolmeköiteline ülikooli ajalugu, kuhu ma kirjutasin ülevaate ajaloo õpetamisest rootsiaegses Tartu ülikoolis. Selleks tuli uurida omaaegsete üliõpilaste disputatsioone. Samuti tuli üle vaadata „Antiigileksikoni“ eestikeelse tõlke käsikiri. Ja siis muidugi see omaaegne ENE ja hilisem EE, kuhu ma kirjutasin sadu artikleid, polegi neid kõiki kokku lugenud. Praktiliselt kogu vanaaja ajalugu on minu kirjutatud, ainult teises väljaandes lisandus vanade Idamaade osas Sergei Stadnikov. Ruumi anti väga vähe, nii et pidi kogu aeg mõtlema, kuidas anda täpse ja lakoonilise sõnastusega

edasi võimalikult palju sisu. Hiljem värvati mind autoriks ka TEA entsüklopeediasse, kuhu jõudsin kirjutada enne nende pankrotti minekut samuti terve portsu antiikaja kohta käivaid artikleid.

Kas olete ise Roomas käinud?

Jah, olen käinud. Olin pidanud juba hulk aastaid loenguid Rooma ajaloo ja kirjeldanud Rooma linna, rääkinud, kuidas see välja nägi, aga polnud saanud ise sinna jalgagi tõsta. Võimalus Rooma sõita avanes mulle alles 1990. aastate alguses, pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Sain ööbimiskoha Soome Rooma Instituudis: neil on seal oma maja, kus Soome antiikaja uurijad saavad Roomas käies peatuda. Saatsin neile palvekirja ja uurisin, kas ka minul oleks võimalik seal nädala jagu viibida, ja sain jaatava vastuse. Lisaks hüvitas ülikool poole minu reisikuludest, mis oli toonastel vaestel aegadel ikka väga suureks abiks.

Sõitsingi Rooma ja avastasin üllatusega, et see linn on mulle tuttav. Tundsin, et seal ma juba niisama lihtsalt ära ei eksi – teadsin täpselt, kus suunas midagi asub. Hiljem käisin Roomas veel teisegi korra, aga kõiki paiku, mida näha tahaks, ei jõua seal parima tahtmise juures läbi käia. Rooma on selleks liiga suur, seal võib iga nurga tagant leida midagi antiigist.

Mis teid seal enim vaimustas?

Rooma foorum muidugi. Tormasin kohe sinna ja jalutasin seal pool päeva ringi. Olin teinud enne põhjalikku eeltööd, koostanud endale plaani, nii et teadsin täpselt, kuhu minna ja mida näha. Andsin endale aru, et kõike ei jõua nagunii läbi käia.

Viimastel aastakümnetel on tõlgitud eesti keelde mitmeid mahukaid antiikaja käsitlusi. Üks neist on Mary Beardi „SPQR. Vana-Rooma ajalugu“. Mida sellest arvate? See on hea raamat ja tõlge on samuti korralik. Lugesin selle huviga läbi, silma hakkasid vaid üksikud apsud. Aga see on paratamatu, neid on igas töös. Pentsik on aga lugeda mõnes tõlketeoses näiteks Rooma „kindralitest“, või et keiser Diocletianus jaotas impeeriumi 12 „piiskopkonnaks“!

Lisaks Mary Beardi raamatule tuleks nimetada veel koguteost „Kaksteist keisrit“ ja eriti Karl-Wilhelm Weeberi entsüklopeediat „Vana-Rooma argielu“ Jaan Lahe eeskujulikus tõlkes. Täit tunnustust väärib Mait Kõivu ja esiaja osas Aivar Kriiska koostatud „Maailma ajalugu. I“. Samuti on meie klassikaliste filoloogide tõlkes ilmunud mitmeid antiikkirjanduse ja -filosoofia tähtteoseid.

Antiikajast kõnelevate raamatute ja populaarsete artiklite rohkus näikse igal juhul kinnitavat, et huvi selle ajastu vastu püsib.

See huvi ei saa kunagi kustuda – see on ju Euroopa tsivilisatsiooni häll! Me ei saa seda kunagi unustada. Antiigi uurimine on hoogne enamikus riikides, kirjandust ilmub massiliselt, kõike ei jõua jälgidagi. Ilmub uusi lähenemisi, uusi seisukohti, mis arusaamu korrigeerivad. Võib ju mõelda, et kui midagi on sajandeid uuritud, siis peaks nüüdseks juba kõik ammu selge olema, aga ikka leiab uusi tõlgendusi ja lähenemisnurki.

Palju meil Eestis selliseid inimesi on, kellega teil on võimalik nende tõlgenduste üle arutleda ja vaielda?

Ega meil neid palju ole. Antiikajaloo kõige kõvem asjatundja on meil praegu Mait Kõiv, kes on – ja ma julgen seda täiesti varjamatult tunnistada – jõudnud minust palju kaugemale.

Aga ta on teie õpilane.

Jah, selle au võtaksin ma küll endale (*muigab*).

Millistele allikatele antiikaja uurimisel peamiselt tuginetakse?

Vana-Kreeka ja Vana-Rooma puhul on peamiseks allikaks ikkagi antiikautorite tööd. Nii antiikajaloolaste kui ka toonaste kirjanike teosed, mis annavad samuti vihjeid tolleaegse tegelikkuse kohta. Ja muidugi on oluliseks allikaks raidkirjad. Neid veel aeg-ajalt üksikuid leitakse, samas kui antiikautorite teoste kollektsoon on juba renessansiajast alates teada ja ka publitseeritud. Sellest hoolimata on tegu põhjatu ajalooallikaga, sest iga ajaloolaste põlvkond loeb neid teoseid omast vaatevinklist ja esitab uusi küsimusi. Näiteks ei saa me alati kindlad olla, mida üks või teine autor, näiteks Cicero, mõne mõistega täpsemalt silmas pidas. Tema jaoks oli tegemist igapäevase ja üldtuntud asjaga, meil on aga võimalik seda mitmeti tõlgendada, leida tema öeldust erinevaid varjundeid.

Lisaks annab arheoloogia uusi andmeid tolleaegse elu kohta, mündileiud annavad uut teavet toonase majanduse ja raharingluse kohta, relvaleiud täpsustavad relvastuse üksikasju jne.

Olete tuntud väga nõudliku õppejõuna. Minu ülikooliaastatel oli Vana-Rooma ajaloo eksam üks kardetumaid ja selle viiele tegemine tõeline triumf. Olete teadlik, et tudengid värisesid teie ukse taga nagu haavalehed?

Olen kuluhaaridest kuulnud, et mind on peetud rangeks eksamineerijaks. Enda arust nõudsin küll just nii palju kui vaja (*naerab*). Suulisel eksamil võib tegelikult juba esimestest lausetest enam-vähem aru saada, mida tudeng endast kujutab. Juba see, kuidas ta oma vastust alustab, näitab nii mõndagi ära. Pärast jääb üle vaid seda aimust kontrollida.

Õnneks ei ole ma kuulnud, et keegi oleks süüdistanud mind pahatahtlikkuses või leidnud, et ma olen kuidagi loomuomastel läbikukatja.

Millega viimasel ajal tegelete?

Loen enda huvides teoseid, mille jaoks ei jätkunud omal ajal aega, ning püüan jõudumööda hoida silma peal tänapäeval ilmuval. Heas koostöös klassikaliste filoloogide ja õigusloolastega olen olnud abiks Rooma ajaloolaste eestikeelsete tõlgete ja Rooma õiguse alaste väljaannete toimetamisel ja kommenteerimisel. Lisaks tõlkisin hiljuti ajaviiteks inglise keelest eesti keelde ühe Vana-Rooma ajaloost kõneleva raamatukese. See räägib Julius Caesarist, annab ülevaate temast kui poliitikust ja sõjamehest, kirjeldab tema sõjakäike, võtab kokku tema poliitikukarjääri ja paneb paika tema koha Rooma Vabariigi languse loos. On selline populaarne ja päris hea ülevaade. Alguses ei mõelnud ma üldse avaldamisele, aga nüüd, kui asi valmis, poleks sellegi vastu midagi. Praegu seisab see mul arvutis.

Muidu aga veerevad päevad tasapisi, toimetan kodus, loen, käin vahest väljas ja aeg lendab tohutult kiiresti: ei jõuagi õieti midagi teha, kui juba õhtu käes.